

UDK 323:338 (497.6) "19"

94 (497.6) "19"

Izvorni naučni rad

O POLITIČKOM KONTEKSTU "AFERE AGROKOMERC" (utjecaji na razvoj tvornice u svjetlu odbrambenog koncepta u SFRJ)*

ADMIR MULAOSMANOVIĆ

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

U članku se pokušalo doći do nekih od odgovora kako se tvornica *Agrokomerc* iz Velike Kladuše uspjela tako snažno razvijati od samog svoga osnutka, i tako naglo propasti uslijed političke i finansijske afere iz 1987. godine. Mnoge činjenice su ukazivale na političku pozadinu razvoja tvornice i članak je utemeljen upravo na problematiziranju utjecaja elita i/ili centara moći na takve tokove. Zaključak je da nije postojala nikakva isprepletenost interesa niti stihija u razvoju već se radilo o vrlo dobro smišljenom konceptu razvoja od strane Oružanih snaga SFRJ.

Ključne riječi: "Afera Agrokomerc", Bihačka krajina, Oružane snage SFRJ, Bosna i Hercegovina, Hamdija Pozderac, mjenice

Razvoj tvornice *Agrokomerc* od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća

O utjecaju politike kao i o zastrašujućoj kompleksnosti toga utjecaja, koji je, pak, postojao na području čitave SFR Jugoslavije, najzornije svjedoči tvor-

* Prikazani rezultati istraživanja proizašli su iz dva znanstvena projekta Instituta za istoriju u Sarajevu: "New and Ambiguous Nation-building Processes in South-eastern Europe: Collective Identities in Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Moldova and Montenegro in Comparison (1944-2005)", koji se realizira u suradnji sa FU iz Berlina i Univerziteta u Grazu, te projekta "Nacionalni identitet Bošnjaka 1945-2008." koga financira Ministarstvo obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo. Navedene institucije nisu odgovorne za stavove prezentirane u ovom radu.

nica *Agrokomerc* i afera koja je izbila 1987. godine. Preko događanja koja su bila vezana za ovaj kombinat u toku 1987. godine, ali i kroz njegov razvoj od početka sedamdesetih godina može se pratiti sva snaga i naboj političkog utjecaja kada se radi o privrednom razvoju Bihaćke krajine. Također se mogu detektirati, mada to teorijski nategnuto izgleda, i počeci uništenja bivše države uslijed promijenjenih političkih odnosa, naročito zbog dešavanja u SR Srbiji i među srpskom intelektualnom elitom. Na ovome primjeru se, zapravo, jasno pokazuje neurotičnost jugoslavenske politike, u prvom redu vojno-odbrambenog koncepta koji je svojim projekcijama, kako će se pokazati, činio medvjedu uslugu područjima koja su bila strateška za moguće vojne operacije (odbrana od Istoka ili Zapada), dok su u promijenjenim političkim realitetima koja su nastupila nakon Titove smrti (1980.) ta područja postajala izuzetno ranjiva i podložna svakojakim manipulacijama.

Tvornica *Agrokomerc* nastala je 1969. godine iz opće zemljoradničke zadruge, forme poljoprivrednog djelovanja koje je bilo uspostavljeno u Jugoslaviji, a gdje se pokušavalo seljake uključiti u proces proizvodnje i plasmana proizvoda.¹ Ova zemljoradnička zadruga je imala sjedište u Maljevcu, susjednoj SR Hrvatskoj, blizu granice sa Bosnom i Hercegovinom, koje je potom premješteno u Veliku Kladušu. Do 1972. godine tvornica je nosila ime *Agromerkantilija* i od tada se naziva *Agrokomerc*.² Karakteristika razvoja ove općine je nedolazak "giganata" sa svojim kapacitetima, što je bila zvanična privredna politika bosanskohercegovačke političke vrhuške, i to baca drugačije svjetlo na privredne tokove koji su se odigrali na prostoru Bihaćke krajine.

Agrokomerc se razvijao na površini od 668 četvornih kilometara dok su *AIPK* i *UPI*, dva velika bosanskohercegovačka poljoprivredno-prehrambena kombinata, obuhvatali 10.377 odnosno 11.099 četvornih kilometara.³ Otprilike je i broj stanovnika bio srazmjernan ovim odnosima u površini. Dakle, deseterostruko više stanovnika je bilo povezano sa *UPI-jem* ili *AIPK-om*. Kad se radi o ukupnim investicijama, ne samo iz Fonda za nerazvijene, *Agrokomerc* je u periodu 1981-1985. godine učestvovao sa 22,8% i ispred njega je bio samo

¹ AFBH. MB (1987), 318/87.

² *Krajina*, 18. 9. 1987. ("Kako je Fikret 'gradio' komunizam").

³ Uzelac M. 2005. 219-220.

AIPK sa 24,1% učešća.⁴ I ovaj podatak vrlo jasno pokazuje da je velikokladuški gigant imao veoma dobru "pozadinsku infrastrukturu". Doda li se tome tvrdnja Milana Uzelca da su najpovoljniji krediti išli upravo *Agrokomercu*, onda je sasvim jasno da je ova tvornica imala poseban status.⁵ Treba, dakle, utvrditi ko im je to učinio mogućim i iz kojih razloga!?

Nekoliko razgovora koje sam obavio sa vrlo značajnim informantima, Mujom Koštićem⁶ i Fikretom Čelebićem⁷, bili su od velikog značaja da bih shvatio koju moć je posjedovala ova tvornica i na koji način je funkcionirala. Pored toga što se bavila industrijskom špijunažom i "prepisivala" recepte (najinteresantniji je proizvod *Vegekor* koji je kopija *Vegete*, a bilo je niz takvih proizvoda), plaćala penzionirane znanstvenike da im odaju određene tajne proizvodnje, podmićivala je sve redom pa i zvaničnike OUN-a (Organizacija Ujedinjenih Naroda) radi dobivanja nekih programa. Tako su zbog plasmana svoje robe NATO-u (North Atlantic Treaty Organization) i nekim drugim strukturama, podmitili jednog od UN-ovih eksperata koji je boravio u Istri, jahtom koju je želio imati. U akciji podmićivanja glavnu ulogu u korist *Agrokomerca* odigrala je JNA. Isto tako, glavni opskrbljivač hranom Dalmacije, riječki *Brodokomerc*, davao im je mogućnost da sami upišu koliki će biti *Agrokomercov* postotak robe koji ide u trgovine i hotele Dalmacije, a ono što oni ostave raspodijelit će se na druge poljoprivredno-prehrambene proizvođače iz zemlje. Naveli su da je *Podravka* najviše trpila ovu *Agrokomercovu* moć koji je bez problema mogao, umjesto koprivničkog proizvođača, plasirati svojih proizvoda koliko je htio. *Brodokomerc* je, kada se rasplamsala afera prozvan zbog posebnog vida suradnje koji je imao sa *Agrokomercom* što su oni objasnili sasvim jednostavno. Velikokladuški kolos je bio najbolji poslovni partner u Jugoslaviji i s njim je bilo najlakše raditi.⁸

⁴ Isto. 219.

⁵ Isto. 273.

⁶ Mujo Koštić je bio portparol Fikreta Abdića i predstojnik njegovog ureda. Razgovor s njim, na njegovo inzistiranje, nisam snimio, a obavio sam ga u Sarajevu, 28. 6. 2007.

⁷ Fikret Čelebić je neko vrijeme bio direktor OUR-a Transport u *Agrokomercu* i razgovor sa njim mi je umnogome pomogao iako je dao opće pokazatelje suradnje JNA i *Agrokomerca*. Razgovor s njim nisam, na njegovo inzistiranje, snimio a obavio sam ga 28. 8. 2007. godine u Bihaću.

⁸ *Vjesnik*, 13. 9. 1987. ("Drugi komerc")

Radna grupa, koju je formiralo Izvršno vijeće SR Bosne i Hercegovine 5. juna 1987. godine radi indicija koje su se pojavile o nezakonitom poslovanju, prikupila je niz statističkih pokazatelja razvoja tvornice. Na čelu tima je bio Kasim Umičević, zamjenik guvernera Narodne banke Bosne i Hercegovine.⁹ Ovo je bio prvi konkretan potez bosanskohercegovačkog rukovodstva u nastojanju da se stekne realna slika onoga šta se događalo i događa u *Agrokomercu*. Analizu su završili 28. jula 1987. godine i to za period 1981-1985. godine. Nešto ranije, 17. marta 1987. godine, formirana je Komisija za *Agrokomerc* koja je bila pod jurisdikcijom republičke policije, odnosno Službe državne bezbjednosti (SDB).¹⁰ Rad ovoga organa vlasti je najznačajniji kada se govori o aferi *Agrokomerc* i o načinu na koji je afera pokrenuta. Obzirom da je uloga republičke policije postala tako značajna da se skoro ništa nije moglo rješavati bez prisustva Duška Zgonjanina, načelnika SDB-a, svim političkim forumima dovoljan je pokazatelj stanja u Bosni i Hercegovini tokom 1987. godine.¹¹

Analiza Radne grupe Republičkog Izvršnog vijeća je pokazala da je od 1982. do 1986. godine prosječna godišnja stopa rasta proizvodnje u *Agrokomercu* bila preko 10% dok se izvoz od 1984. godine utrostručio.¹² To je sve govorilo da je tvornica poslovala veoma pozitivno i imala izvoznu orijentaciju. Ukupni prihodi u 1985. godini bili su 132.721 miliona dinara, a 1986. godine 332.385 miliona dinara. Izvoz u 1986. godini je iznosio oko 42 miliona dolara.¹³ Savezni sekretarijat za finansije je, pak, dao podatak da je u 1986. godini kombinat bio izvozno pasivan. Uvezao je 120 miliona dolara robe, a izvezao oko 70 miliona dolara pretežno tuđe robe (željezo, šećer, kukuruz).¹⁴ Ovi podaci koje je dao Savezni sekretarijat za finansije, posebno za 1986. godinu i II. i III. kvartal 1987. godine su zapravo tačniji jer je *Agrokomerc* zaista izvezio tuđe proizvode, a isticao se betonski čelik koji se proizvodio u *Željezari Zenica* i koji je izvožen preko Riječke luke. Poslije 1984. godine *Agrokomerc* je većinu stvari koje je izvezio dobavljač od drugih proizvođača. Zenička *Željezara* je

⁹ Dodik P. 2003. 85.

¹⁰ Dodik P. 2003. 30.

¹¹ Uzelac M. 2005. 183.

¹² AFBH. MB (1987), 318/87.

¹³ AFBH. MB (1987), 318/87.

¹⁴ AFBH. MB (1987), 307/87.

bila najveći partner i suradnja ova dva kombinata je bila značajna. Ne treba izgubiti iz vida da je "afera Agrokomerc" skinula sa direktorske pozicije u *Željezari* Stanka Tomića upravo zbog suradnje ove dvije firme.¹⁵ I o njemu su pronađeni argumenti o navodnom kriminalnom djelovanju.¹⁶ Suština za optužbu *Agrokomerca* je bila da nisu bili registrirani za obavljanje spoljnotrgovinskih poslova i da nije konzultirao STOF u tome poslovanju.¹⁷

Vanjskotrgovinski partneri velikokladuškog giganta, što je veoma interesantno, su bili jugoslavenski državljani. Preko 70% poslovanja sa svijetom išao je preko 3 firme: *Tuson* (vodio ju je Radivoje Čuković, Panama), *Jugotrade* (Kosta Govedarica, Švicarska) i *Flavorex* (Husein Melkić, Kanada).¹⁸ Husein Melkić, koji je nabavljao sojinu sačmu za *Agrokomerc*, bio je i optužen za priskrblijanje protupravne koristi tako da je bio pritvoren u Bihaću.¹⁹ U optužnici od 4. februara 1988. godine spomenut je u svojstvu optuženika ali se na prvom sučeljavanju, 5. maja 1988. godine, nije našao među petnaest optuženika jer je u međuvremenu pušten.²⁰ Istraga koju je proveo republički SUP pokazala je da je firma *Jugotrade* koja je imala sjedište u Švicarskoj bila fiktivna firma. Adresa na kojoj se nalazio *Jugotrade* (Moostasse 69, Zurich) bila je nepostojeća, a broj teleksa (815681 IMEX CH) sa kojeg je Govedarica kontaktirao *Agrokomerc* bio je tajni i nije se moglo dobiti ime vlasnika.²¹

Nekoliko je mišljenja o periodu u kojem su se razili *Agrokomerc* i SR Bosna i Hercegovina glede razvojnih planova velikokladuške tvornice. Program ekonomske stabilizacije koji je sačinila Kraigherova komisija (DPES) je,

¹⁵ Deseta sjednica CK SK BiH, 1987, 19.

¹⁶ Stanko Tomić je bio jedan od najbližih suradnika Hamdije Pozderca pa se i ovdje može tražiti određena veza. U jednom razgovoru mi je rečeno da je *Željezara* ovom suradnjom bila na dobitku jer je najbolju cijenu betonskog čelika mogao ostvariti *Agrokomerc* zbog veza koje je imao u državi i u inozemstvu. Da je Stanko Tomić, doista, smatrao kako sve radi pošteno i po zakonu svjedoči njegovo pismo upućeno Branku Mikuliću u kojem ga pita šta se događa i govori da mu ništa nije jasno. Pozivao se i na svoju besprijekornu karijeru. (Pismo Stanka Tomića. AFBH. MB (1987). 319/87)

¹⁷ AFBH. MB (1987). 307/87.

¹⁸ AFBH. MB (1987). 307/87.

¹⁹ *Krajina*, 6.5.1988. ("Otišli dolari")

²⁰ *Krajina*, 6.5.1988. ("Milionska korist")

²¹ AFBH. MB (1987), 307/87.

svakako, jedan od graničnika obzirom da je inzistirao na sužavanju investicija. Centralni komitet SK Bosne i Hercegovine (CK SK BiH) je, s tim u vezi, donio Akcioni plan gdje su date smjernice o investicijama. Između ostalih i *Agrokomercu* je sugerirano da "smanji gas" i da uskladi svoj razvoj prema propisima komisije i mogućnostima SR Bosne i Hercegovine.²² Ove smjernice od strane *Agrokomercovog* Poslovnog odbora nisu bile uvažene i politika tvornice je otišla u drugom pravcu. Izvršno vijeće Bosne i Hercegovine je, stoga, na svojoj sjednici 19. jula 1984. godine upozorilo *Agrokomerc* da ne može ići u nove investicije što je bilo u skladu sa politikom republičkog vrha.²³ Tražilo se da menadžment sprovede konsolidaciju pa da potom razmišlja o daljem razvoju. Obzirom da se nisu iz tvornice odazvali pozivu Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine upozoreni su ponovo u septembru 1986. godine da usklade razvoj.²⁴ Tada su, kako se navodi u dokumentu, iz *Agrokomerca* napali bosanskohercegovačko rukovodstvo zbog maćehinskog odnosa Republike prema Krajini.²⁵ Predsjednik Poslovnog odbora *Agrokomerca*, Fikret Abdić, tvrdio je da je podrška Bosne i Hercegovine njegovoj tvornici jenjavala od 1979. godine, dok Milan Uzelac navodi da su najpovoljnija investiciona sredstva od 1980. do 1985. godine išla upravo toj tvornici.²⁶ Ovi stavovi nisu nepomirljivi i kontradiktorni su samo na prvi pogled. Iako su u *Agrokomercu* dobivali najpovoljnije kredite nisu ih dobivali od Bosne i Hercegovine, već sa druge strane.

Stoga je Ivan Brigić, član CK SKJ iz Bosne i Hercegovine, na poznatoj sjednici ovoga političkog tijela 8. 9. 1987. godine ustvrdio da je *Agrokomerc* od 1984. godine sredstva nabavljao van Bosne i Hercegovine.²⁷ Po njemu, tada se i dogodio razlaz između krajiškog giganta i Republike. Također, veoma razumno pitanje je postavio Petar Dodik, član Predsjedništva SR BiH, otkud Abdiću tolika snaga da svemu prkosi i da tjera svoj koncept!²⁸ Tvrdnja Dodika je bila tačna i svako ko je dolazio u dodir sa Abdićem mogao je osjetiti nje-

²² 10. sjednica CK SK BiH. 25 – 26.

²³ AFBH. MB (1987). 309/87.

²⁴ AFBH. MB (1987). 318/87.

²⁵ AFBH. MB (1987). 318/87.

²⁶ Uzelac M. 2005. 273.

²⁷ AFBH. MB (1987). 179/87.

²⁸ AFBH. MB (1987). 313/87.

govu osionost, posebno predstavnici privrednih subjekata iz Bihaćke krajine. Velika Kladuša je, i to je zanimljivo, napustila "nerazvijene" baš 1979. godine, a *Agrokomerc* je i dalje nastavio dobivati sredstva iz Fonda za nerazvijene. Brigičev stav je zapravo produkt njegovih saznanja o poslovanju *Agrokomerca* poslije 1984. godine i on je tu dobro detektirao kada pojačano finansiranje *Agrokomerca* od strane drugih započinje, mada nije tačno da se to i ranije nije dešavalo. To je povezano s jednim veoma bitnim vojnim pitanjem o kojem će kasnije biti govora. Bitno je da se *Agrokomerc* mjenicama počeo intenzivnije koristiti od 1983. godine što se poklapa sa Brigičevim stavom o nabavljanju sredstava van Bosne i Hercegovine.

Utjecaj Oružanih snaga na *Agrokomerc*

Veoma rano u razvoj *Agrokomerca* uplele su se i Oružane snage SFRJ (OS), odnosno dvije komponente koje su sačinjavale OS, Teritorijalna odbrana (TO) i Jugoslovenska narodna armija (JNA). Da je to uplitanje bilo mimo zvanične politike i privrednih kretanja svjedoči i tek nekoliko šturih rečenica u dnevnim novinama *Oslobođenje* o posjeti veoma značajne delegacije sa Hakijom Pozdercem na čelu Velikoj Kladuši i Cazinu.²⁹ Cilj posjete u junu 1971. godine, navodno, je bio obilazak boračkih organizacija na ovome području, a usput i da se vide mogućnosti ovih općina u razvoju poljoprivrede i šumarstva.³⁰ Sa Hakijom Pozdercem su bili general-pukovnik Franjo Herljević³¹, komandant štaba za narodnu odbranu BiH, general-major Nikola Prodanović, Dragan Rodić, sekretar Sekretarijata za narodnu odbranu Bosne i Hercegovine, Ratimir Fuks, sekretar za poljoprivredu BiH i Šukrija Bijedić, poslanik ovoga kraja u Skupštini BiH. Dvodnevna posjeta ovako visoke delegacije sigurno je trebala zaslužiti pažnju javnosti, a o njoj je dat osvrt u samo nekoliko rečenica i to u uglu stranice bez ijedne fotografije sarajevskih dnevnih novina *Oslobo-*

²⁹ *Oslobođenje*, 14. 6. 1971. ("Borci u centru pažnje")

³⁰ Šumarstvo na području Cazina i Velike Kladuše se ne može razvijati iz prostog razloga što je to prostor bez planina i potpada u ratarsko-voćarsku kategoriju zemljišta. U Cazinu je postojao rasadnik koji je bio svojevrsna *Šipadova* logistička podrška za razvoj šumarstva u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Petrovcu i Ključu.

³¹ Franjo Herljević je u Bosnu i Hercegovinu stigao sa zadatkom da organizira republički TO. Prije toga se nalazio u saveznom SUP-u gdje je bio ministar.

đenje. Također, govoreći o *Agrokomecovom* klanu Milan Uzelac smatra da je nastao početkom sedamdesetih godina, u svakom slučaju ne prije 1970. godine.³² Ovim svojim stavom Uzelac, donekle, potvrđuje da se *Agrokomec* počeo posebno razvijati od svog prelaska na bosanskohercegovačku teritoriju čime i prelazak zemljoradničke zadruge iz Maljevca, koji je na teritoriji Hrvatske, u Veliku Kladašu može imati sasvim nove konotacije.

Agrokomec je od početka sedamdesetih godina imao dobru saradnju sa njemačkom tvornicom *Lohman*. Čak je Stari gazda (vlasnik *Lohman-a*), kako ga je opisao Alešević, dolazio u Veliku Kladašu, ali i na Jadran, u organizaciji *Agrokomecovog* Poslovnog odbora.³³ Sve do 1979. godine suradnja *Agrokomeca* i njemačkog *Lohmana* bila je jaka da bi se naglo prekinula upravo te godine. Razlozi za prekid suradnje sa *Lohmanom* su, po riječima Alije Aleševića, dugogodišnjeg direktora Interne banke *Agrokomeca*, vezani za *Agrokomecovu* finansijsku preorijentaciju. Vojna sredstva, odnosno sredstva iz vojnih fondova, su od 1979. godine počela da pristižu u *Agrokomec* u velikim iznosima.³⁴ Ovi fondovi su postali dostupni zbog otvaranja transportnog servisa na području Velike Kladaše a ubrzo je, prema Aleševiću, Beograd (misli na vojni vrh, A. M.) zagospodario *Agrokomecovim* finansijama u potpunosti. Naložen je početak suradnje sa Čehoslovacima, firmom *Motokoka*, koji su ponudili veoma povoljne aranžmane. Čak četiri aranžmana sa Čehoslovacima su bila ugovorena posredstvom JNA, a svi su bili izuzetno povoljni. Mašine i ostale tehničke proizvode *Agrokomec* bi otplatio svojom robom, dakle proizvodima koje bi proizveo zahvaljujući mašinama dobivenim od firme *Motokoka*, a ne novcem.³⁵ Četvrti aranžman je trebao biti implementiran upravo sredinom 1987. godine.

Admiral Branko Mamula, tadašnji savezni sekretar za narodnu odbranu, jedna je od značajnijih ličnosti kada se govori o razvoju *Agrokomeca* i njegov utjecaj je veoma interesantan. Inače, admiral je bio poznat kao tvorac nove jugoslavenske vojne doktrine, Općenarodne odbrane (ONO). Temelj njego-

³² Uzelac M. 2005. 221.

³³ Razgovor sa Alijom Aleševićem obavljen u Velikoj Kladaši 9. 11. 2006. i nalazi se u arhivi autora.

³⁴ Razgovor sa Alijom Aleševićem, 9. 11. 2006.

³⁵ Isto.

voj doktrini su predstavljala događanja u Drugom svjetskom ratu u kontekstu borbi koje su se odigrale na tlu Jugoslavije, odnosno Bosne i Hercegovine. Stoga ne čudi činjenica da je Bosna i Hercegovina za Mamulu predstavljala bastion odbrane Jugoslavije dok se Cazinska krajina 1942. godine pokazala kao hraniteljica snaga Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) na području Bihaćke republike. To iskustvo je za admirala bilo nenadomjestivo u izgradnji njegove vojno-odbrambene filozofije. Ovu ulogu Cazina i Velike Kladuše u periodu NOR-a istakao je, također, i Mićo Rakić, tadašnji bosanskohercegovački političar, prilikom obilaska ovoga područja i naglasio je da: "Sa stanovišta opštenarodne odbrane nije beznačajno iskustvo da je ovo područje bilo baza za snabdijevanje snaga NOVJ-a hranom i odjećom."³⁶ Sasvim jasno se željelo pokazati kakav geostrateški položaj ima ovaj prostor i svjesnost političkog i vojnog vrha o tome, kao i nužnost uključivanja ovoga kraja u sve strateške planove koje je vojno-politički vrh radio i izrađivao.

Za razumijevanje razvoja *Agrokomerca* i utjecaja na taj razvoj značajno je, dakle, razumjeti i odbrambeni koncept zemlje koji je bio uspostavljen 1968. godine, a baziran na tekovinama rezultata NOB-a.³⁷ Ovaj koncept je "isproban" tokom grandiozne vojne vježbe "Sloboda 71" koja je održana na poručju SR Slovenije, SR Hrvatske i SR Bosne i Hercegovine.³⁸ Zapravo su glavna dejstva bila u regiji Banije, Korduna i pograničnih slovenačko-hrvatskih područja, a Bihaćka krajina je bila, naravno, zaleđe i logističko središte. Vojna vježba se dogodila u vrijeme kada su JNA i sve ostale republike bile, kako je to rekao Bilandžić, "nakostriješene" protiv Hrvatske.³⁹

Bosna i Hercegovina je u Mamulinom konceptu bila najznačajnija karika u uspostavljenom odbrambenom lancu. Prema mišljenju admirala: "Bosna je činila dubinu odbrane od sovjetsko-mađarske grupacije na sjeveru i pomorsko-vazdušno-desantne grupacije NATO u Italiji i na Sredozemlju. U jednom času Bosna se promatrala kao bastion cjelokupne odbrane zemlje [...]"⁴⁰ Mamula zaključuje da je NOR, ipak, pokazao kako je potrebno da svaka regija

³⁶ *Oslobođenje*, 5. 11. 1973. ("Pismo nije štivo za čitanje nego osnova za društvenu akciju")

³⁷ Mamula B. 2000. 303.

³⁸ Isto. 303.

³⁹ Bilandžić D. 2006. 106.

⁴⁰ Mamula B. 2000. 295.

ima svoju slobodnu teritoriju, a Bosna svojim centralnim položajem mora se osposobiti da ih povezuje i podržava i da se s njene teritorije rukovodi oružanom borbom.⁴¹ Iz ovoga admiralovog stava se da naslutiti da bi Bihaćka krajina trebala biti centar centra, dakle, područje gdje bi u slučaju velikih vojnih operacija trebao biti smješten Vrhovni štab. Da je tomu tako svjedoči i sljedeći admiralov stav. U NOR-u se pokazalo da je područje Like, Korduna, Banije u Hrvatskoj i područje Bosanske krajine u Bosni i Hercegovini podnijelo najveći teret zbog izuzetno ratobornog srpskog stanovništva. Gerilsko ratovanje, koje je i koncept ONO-a promovirao i smatrao veoma značajnim, se pokazalo uspješnim, a ovaj kraj je držao široko jugoslavensko područje pod nadzorom. "Muslimanska enklava"⁴² je u ovome srpskom jezeru trebala biti logistička podrška, kao i 1942. godine.

Admiral Mamula je, inače, bio u posjeti *Agrokomercu* sa braćom Pozderac i Jurom Bilićem, tada prvim čovjekom SK Hrvatske, a mediji niti tada nisu bili obaviješteni o njihovom dolasku i prisustvu u *Agrokomercu*. Zapravo, mediji nisu donijeli izvještaj o toj posjeti ali je, ipak, tadašnji novinar bihaćke *Krajine* Hasan Bišćević, dobio "mig" od svog urednika da bi se trebao pojaviti u Velikoj Kladaši jer će se dogoditi važan skup.⁴³ Nakon općeg razgovora svih prisutnih koji je tekao u opuštеноj atmosferi admiral je iza kulisa "konzervi i bataka", kako je to slikovito opisao Bišćević, ubrzo započeo nasamo razgovarati sa Fikretom Abdićem.⁴⁴ Niti ova posjeta, kao ni već spomenuta posjeta bosanskohercegovačkog vojnog vrha iz 1971. godine, nije imala veliki odjek u medijima, a ipak je načelnik Generalštaba došao u malu Veliku Kladašu kao što je '71. godine došao vrh republičke vojske. Doista je čudno da ovakve delegacije nisu imale medijsku pozornost, a Hasan Bišćević se dobro zapitao: "Nije valjda admiral Mamula na zadatku koji je mogao obaviti neki od ar-

⁴¹ Isto. 295.

⁴² Ovako je Cazinsku krajinu okarakterizirao Rene Peletier, direktor Francuskog kulturnog centra u Sarajevu, koji je 1939. godine napisao knjigu *Cazin et sa region*, a koji nažalost, zbog događanja u Drugom svjetskom ratu nije uspio objaviti. Da stvar bude još gora, djelo se zagubilo i nije do sada pronađeno. Predgovor za knjigu mu je napisao Fehim Spaho, tadašnji reis-ul-ulema, vjerski poglavar muslimana u Kraljevini Jugoslaviji. (Vidjeti: Ekmečić. F. 1998.)

⁴³ Bišćević H. 1993. 35.

⁴⁴ Isto. 35.

mijskih ekonomista?"⁴⁵ Interesantno je i to da je, kada je izbilo na vidjelo da je *Agrokomerc* poslovao mimo ekonomske logike, admiral pokušao da spašava tvornicu uz pomoć hrvatskog rukovodstva koje ga je odbilo.⁴⁶ Objašnjenje iz SR Hrvatske je bilo da ne žele da se njihovo miješanje pogrešno protumači.⁴⁷

Posjeta tadašnjeg sekretara odbrane o kojoj sam prethodno govorio najvjerojatnije se dogodila u periodu kada je postalo jasno da Bosna i Hercegovina, kao i ostale jugoslavenske republike, nema sredstva za investicije i kada je prihvaćen DPES. To se da zaključiti iako novinar koji je bio prisutan, nažalost, nije dao datum ove posjete. Ipak, u lokalnom listu *Krajina* izašao je članak (8. februara 1985. godine) o posjeti ove delegacije Bihaću i bihaćkim privrednim subjektima.⁴⁸ Niti riječi nije bilo o posjeti Velikoj Kladaši što je svakako sumnjivo, obzirom da se posjeta dogodila i da je zbilježena od strane ozbiljnog bihaćkog novinara, iako naknadno.

U ovome članku se, kao pratnja u Bihaću, navode Hamdija Pozderac i Jure Bilić dok im se u Velikoj Kladaši, prema Biščeviću, priključio Hakija Pozderac. Jedan detalj se, ipak, ne uklapa u ovu kronologiju. Biščević govori o ljetnjem danu dok se iz novina primjećuje da se radi o posjeti u mjesecu februaru. Međutim, ukoliko je Biščević, tada novinar od posebne važnosti⁴⁹, bio i prilikom neke ljetnje posjete admirala *Agrokomercu* to samo osnažuje iznesenu argumentaciju jer bi potvrdilo da je admiral više puta navraćao u bosanski gradić.

Ipak, sprovedba DPES-a nije bila jedini razlog zbog kojeg je *Agrokomerc* morao da dobiva velike investicije "ispod žita". Veoma bitnim za rješavanje ovoga problema se čini isticanje i suštinske promjene koja se, u ovome periodu, događala i u samoj Armiji. Naime, na vojnom seminaru koji se održao u Beogradu, u maju 1982. godine, konstatirano je da Jugoslavija treba formirati novo odbrambeno strategijsko težište koje će se, od dotadašnjeg koje se nala-

⁴⁵ Biščević H. 1993. 36.

⁴⁶ Mamula B. 2000. 96.

⁴⁷ Isto. 96.

⁴⁸ *Krajina*, 8. 2. 1985. ("Pozitivna ocjena privrednih kretanja")

⁴⁹ Nije nikakva tajna da su i u Bihaćkoj krajini postojali novinari koji su mogli dobiti informacije koje drugi nisu. Hasan Biščević bio je jedan od njih, a prvi među takvima je bio Ilija Mandić, dopisnik sarajevskog *Oslobođenja* iz Bosanske Krupe (zapravo iz Bihaćke krajine).

zilo na sjeveroistoku zemlje, pomjeriti na zapad.⁵⁰ Razlozi tomu preokretu su se, prema mišljenju vojnog vrha JNA, nalazili u slabljenju Varšavskog pakta i njihovoj nemoći, dok je sa Zapada, od NATO-a, još uvijek prijetila opasnost. Ovakvo razmišljanje vojnog vrha je doista bilo upitno obzirom da se planovi koji su razrađeni sredinom osamdesetih godina mogu protumačiti dvojako i koji zapravo u vojnom pogledu odgovaraju planu agresije na Sloveniju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.⁵¹ Dodatna potvrda razmišljanju da je vojni vrh radio jedno a pričao drugo je i formiranje vojišta koja su zamijenila dotadašnje armijske oblasti. Sjeverno vojište sa sjedištem u Beogradu je u sebe "usisalo" 7. Armijsku oblast čije je sjedište bilo u Sarajevu i tako je Bosna i Hercegovina postala zapadni rub ovoga vojišta koje je, pak, oblikom dosta sličilo političkoj karti Velike Srbije, a ne operativno-teritorijalnoj vojnoj jedinici.⁵² Ovaj plan centralizacije Oružanih snaga poznat pod imenom "Jedinstvo" u potpunosti je sproveden krajem 1988. godine.⁵³

Vojno-politička kontrola zapadnih republika, čini se, bio je izvjesniji cilj koji se trebao postići, a ne strah od NATO-a kako je govoreno. I sama priča o *Agrokomercu*, njegovom razvoju i utjecaju to donekle potvrđuje. Naime, kada je *Agrokomerc* dobio, već spomenutu, mogućnost plasmana svojih proizvoda NATO snagama to je ostvario najviše zahvaljujući JNA.⁵⁴ Ovaj podatak potvrđuje postojanje relativno dobrih odnosa između najjače vojne organizacije na svijetu i jugoslavenskih oružanih snaga. No bez obzira, radilo se o jednom ili drugom konceptu (odbrana od NATO-a ili kontrola Hrvatske i Slovenije) Bihacka krajina, i *Agrokomerc* u njoj, imali su izuzetan značaj sa pozicije logističkog centra u oba slučaja. Nikako ne treba gubiti iz vida postojanje aerodroma Željava koji se nalazio u utrobi planine Plješevice, koja se nalazi na granici Bosne i Hercegovine i Hrvatske i koji je predstavljao značajnu kariku

⁵⁰ Špegelj M. 2001. 86.

⁵¹ Isto. 86.

⁵² Špegelj M. 2001. 88.

⁵³ Marijan D. 2003. "Jedinstvo" – posljednji ustroj JNA, *Polemos* (6). 11-47.

⁵⁴ Ovo je vrijedna anegdota kojom se potvrđuje tadašnja moć *Agrokomerca* pa ću je i prenijeti. NATO vojnik u njemačkim garnizonima je za doručak jeo jedan dan staro *Agrokomercovo* jaje sa dva žumanjka koje je svakodnevno dopremano sa aerodroma u Osijeku (HR). Ovo je bio veliki uspjeh za tvornicu koja je time dokazala visoku razinu tehnološkog razvoja ali i svojih poslovnih mogućnosti.

u strategijskom lancu sačinjenom tako da je Bihaćka krajina središte odbrane ili pak napada.

Sljedeća stvar koja pokazuje koliki je bio stupanj umiješanosti JNA u zbivanja u Bihaćkoj krajini jeste odobrenje izdato *Agrokomercu* da može servisirati vojna vozila.⁵⁵ U Velikoj Kladaši nije bilo kasarni niti vojske pa čudi ovaj podatak. Uzme li se u obzir i to da se u tome servisu, kako neki tvrde, mogao sklopiti tenk, slika postaje jasnija kada se govori o potencijalu i mogućnostima ovoga servisa.⁵⁶ Stoga ne treba čuditi da je Fikret Abdić, kada je otkrivena malverzacija sa mjenicama, pokazao svoju spomenutu osionost i upitao bosanskohercegovački vrh "zna li da su Krajišnici naoružani?"⁵⁷ Nije jasno zašto Karlovac ili Bihać nisu dobili pravo na servisiranje vojnih vozila koji su bili u mogućnosti to raditi. Jedini logičan odgovor bi bio da je područje Velike Kladaše i Cazina trebalo, u odbrambenom konceptu koji se počeo izgrađivati od 1968. godine a posebno nakon promjene strategijskog težišta odbrane sredinom osamdesetih, postati logističko središte čitave Jugoslavije.

Poslije Titove smrti 1980. godine dogodilo se niz potresa i strateških promjena u Jugoslaviji. Sa pozicije Bihaćke krajine značajno je bilo to da je uslijed vidljivog ekonomskog nazadovanja čitave zemlje bio izrazito vidljiv napredak *Agrokomerca*. Za ovaj kraj to je značilo koliko-toliko održavanje normalnog privrednog života. Iako je Kraigherova komisija naložila ekstremno sužavanje investicija u svim dijelovima Jugoslavije, u Velikoj Kladaši se to nije provodilo. Iako je Bosna i Hercegovina prestala davati finansijsku podršku *Agrokomercu* sredstva su pristizala.⁵⁸ Mogući odgovor je da je odluku o finansiranju donio vojni vrh zbog promjene strategijskog težišta odbrane i prenosa upravo na ovo područje, a o čemu je pisao general Špegelj.⁵⁹ Također se u ovome periodu, značajnom za iznalaženje finansijskih sredstava u *Agrokomercu*, dogodila po-

⁵⁵ Bišćević H. 1993. 50.

⁵⁶ Ovo mi je potvrdio Alija Alešević (9. 11. 2006.), a i Milan Uzelac u svojoj knjizi *Ono malo istine* (2005.) to spominje. On je čak pisao i o vojnoj paradi koju je Abdić upriličio u Velikoj Kladaši, u maju 1987. godine, što je bio presedan i do tada nezamisliv čin koji mogu preduzeti civili. Ni ova činjenica nije imala veći odjek u javnosti iako je to, svakako, zasluživala.

⁵⁷ Uzelac M. 2005. 280.

⁵⁸ AFBH. MB (1987), 315/87.

⁵⁹ Špegelj M. 2001. 86.

sjeta admiralu Mamule prilikom koje je razgovarano o mogućnostima izvoza purećeg mesa za NATO.⁶⁰ Ovaj splet okolnosti doprinio je pojavi despotizma i osjećaju nedodirljivosti *Agrokomerca* koji je najbolje personificirao njegov direktor Fikret Abdić.

Značajna ličnost, koja je imala presudan utjecaj na događanja i tokove u privredi i politici Bihačke krajine, a posebno *Agrokomerca*, bio je Hakija Pozderac. Kao revolucionar iz poznate krajiške partizanske porodice, ali i kao jedan od glavnih egzekutora nad pobunjenim krajiškim seljacima iz 1950. godine, imao je ogromnu moć upravo na ovome području.⁶¹ Obzirom da je već dugi niz godina bio u organima Federacije njegove veze su bile jake i pouzdane. Čak je važio za čuvara neizbrojivih tajni.⁶² Bez njega čitav plan o *Agrokomercu* kao velikom savezniku vojske ne bi bio provodiv.

Afera Agrokomerc i velikosrpska politika

"Afera Agrokomerc" počinje izbijanjem požara u tvornici koji se dogodio 25. januara 1987. godine. Bilo je puno nagađanja o požaru, kružile su priče da je podmetnut ali to nikada nije dokazano.⁶³ Za požar je okrivljen Poslovodni odbor tvornice jer nisu instalirali protupožarni sistem i tako indirektno doprinijeli uništenju jednog od većih *Agrokomercovih* pogona. Nakon požara Služba državne bezbjednosti (SDB) je ušla u *Agrokomerc* i uspostavila kontrolu nad tvornicom. Prvo je regionalni centar u Bihaću intervenirao da bi potom Duško Zgonjanin, načelnik republičkog SDB-a, osobno preuzeo sve akcije koje su se ticale *Agrokomerca*.⁶⁴ Kako je isticao Milan Uzelac na sjednicama raznih partijskih foruma, koje su postale česte poslije izbijanja afere,

⁶⁰ Bišćević H. 1993. 36.

⁶¹ Radi se o Cazinskoj buni iz 1950. godine. Hakija Pozderac je tada bio javni tužilac u Banjoj Luci i on je bio nadležan za kažnjavanje pobunjenika. O tome je pisala Vera Kržišnik-Bukić (1990).

⁶² Bišćević H. 1993. 36.

⁶³ U razgovoru sa Mujom Koštićem rečeno mi je da se sredinom 1986. godine dogodio požar i u OUR-u "Projektant" koji je bio izuzetno značajan. Sve je izgorjelo i uništeno. Dokumentacija koja se tu nalazila je bila izuzetno važna.

⁶⁴ *Dnevni avaz*, 16.10.1997. ("Život i smrt Hamdije Pozderca" 4.)

jedino je SDB mogao srušiti tu megalomansku tvrđavu.⁶⁵ Odmah po ulasku u *Agrokomerc*, Duško Zgonjanin je obavijestio Milana Uzelca da postoje indicije o drugim nezakonitostima koje su ozbiljnije od nepostavljanja protupožarnog sistema.⁶⁶ Upravo kada se desio požar, što je veoma indikativno, počela je provjera platnog prometa i posebna provjera poslovanja *Agrokomerca*.⁶⁷ Isto tako, u januaru 1987. godine se dogodila emisija 5 lažnih teleks-naloga (zapravo od 29. decembra 1986. do 30. januara 1987. godine) koji su pokrenuli lavinu i koji su *Agrokomerc* doveli u katastrofalan položaj.⁶⁸ Tih 5 teleks-naloga je stiglo iz Prištine, Beograda i Novog Sada u ukupnom iznosu 15.513.989.328 dinara. Puno različitih aktivnosti, koje nisu bile praksa ondašnjeg jugoslavenskog režima, u samo mjesec dana!

"Afera *Agrokomerc*" je, dakle, počela u januaru 1987. godine kada se desio požar u jednom od pogona koji je otvorio put SDB-u da uđe u tvornicu. Iz perspektive logičkog promišljanja građanina nejasno je zašto bi SDB trebao istraživati požar u tvornici čim se on dogodio. Aktivnosti nekoliko republičkih službi su se usmjerile na *Agrokomerc*, kao što sam naveo, formirana je i komisija SDB-a 17. marta da bi se istražile nezakonitosti unutar *Agrokomerca*. Bosanskohercegovačko Predsjedništvo je prvi put raspravljalo o *Agrokomercu* 19. aprila 1987. godine i tada se dala podrška tvornici.⁶⁹ Zapravo je Predsjedništvo BiH sve do 11. augusta, kad je održana sjednica Predsjedništva SR BiH, bilo na poziciji podržavanja razvojnog programa velikokladuške tvornice. Ovo je bila druga i najznačajnija faza afere kojom je rukovodstvo Republike stavljeno na velika iskušenja. Sada je, jednostavno rečeno, red poteza koje je vukao Hamdija Pozderac uvjetovao red poteza koje je vuklo srpsko rukovodstvo. Ovim je Pozderac, kao predsjednik Savezne komisije za promjenu ustava, bio ucijenjen. Ukoliko bi radio po notama Beograda *Agrokomercovi* problemi bi bili riješeni mimo javnosti i na način kako se do tada radilo. Ukoliko ne, odstrijel je bio spreman.⁷⁰ Također, 11. augusta 1987. godine i bosanskoher-

⁶⁵ AFBH. MB (1987), 179/87.

⁶⁶ Uzelac M. 2005. 146.

⁶⁷ Isto. 245.

⁶⁸ AFBH. MB (1987), 309/87

⁶⁹ Dodik P. 2003. 11.

⁷⁰ U razgovoru sa Fikretom Čelebićem (28. 8. 2007.) sam saznao da se, na jednom neformal-

cegovačko rukovodstvo je podijeljeno, što nimalo ne čudi uzme li se u obzir uloga nekih političara (Zgonjanin, Uzelac, Ubiparip) pri kreiranju afere. Tada izazvani rascjep, što je najgore, izbio je na nacionalnoj osnovi.⁷¹

Na sjednici Predsjedništva SR BiH od 19. aprila 1987. godine su razmatrani različiti materijali koji su pristigli i bili pripremljeni za raspravu. Tu je bio tzv. "Zgonjaninov izvještaj" koji je nastao 9. aprila 1987. godine kao i 3 pisma iz Velike Kladuše koja su poslali Stevo Repac, predsjednik OK SK Velika Kladuša, Slobodan Miljković, predsjednik SO-a i Fikret Abdić, predsjednik PO SOUR *Agrokomerc*.⁷² Hamdija Pozderac je prilikom izlaganja na ovome skupu tvrdio da se organizirano radi protiv *Agrokomerca* i da se time žele srušiti brata Pozderac.⁷³ Time je nagovijestio da se na probleme sa *Agrokomercom* koji su iskršli treba gledati sa isključivo političkog stajališta. Prema Petru Dodiku, ondašnjem članu Predsjedništva SR BiH, Duško Zgonjanin je tada odbio Hamdijin zahtjev da se zaustavi kampanja protiv *Agrokomerca* što je Dodiku izgledalo sasvim čudno, skoro nevjerovatno. Sasvim racionalno je zaključio da onoga ko smije nešto odbiti Hamdiji Pozdercu drže i vode "veći igrači". Hamdija je tada bio značajan jugoslavenski igrač tako da ovo odbijanje govori o promijenjenim odnosima i konceptima u Jugoslaviji. Također je interesantna tvrdnja Petra Dodika da je iz držanja Munira Mesihovića, također tadašnjeg člana Predsjedništva SR BiH, i Milana Uzelca na ovoj sjednici naslutio da je sve već dogovoreno kako da se prevlada novonastala situacija.⁷⁴ Sličnu stvar je ponovio i Alija Alešević tvrdnjom da je u noći 19./20. aprila 1987. godine primio poziv iz Sarajeva u kojem je obaviješten da je Predsjedništvo odlučilo njega poslati na robiju.⁷⁵ Čak su, po njemu, odredili i visinu zatvorske kazne koja je bila 16 godina. Mogućnost da se sve riješi bez uplitanja javnosti i suda bila je velika, samo je trebalo prihvatiti igru koju je nametao srpski vrh.

nom sastanku u ljeto 1987. godine, Hamdija Pozderac izderao na brata Hakiju (što je bio presedan!) i na Fikreta Abdića. Rekao je da preko njih dvojice njemu (Hamdiji, A. M.) žele da skinu glavu.

⁷¹ *Dnevni avaz*, 16.10.1997. ("Život i smrt Hamdije Pozderca" 4.)

⁷² Isto. 21-22.

⁷³ Dodik P. 2003. 6.

⁷⁴ Dodik P. 2003. 55.

⁷⁵ Sjećanje Alije Aleševića, 9. 11. 2006.

Stanje u Jugoslaviji, pa samim time i Bosni i Hercegovini, pred početak "afere Agrokomerc" 1987. godine bilo je veoma kaotično. Urušavanje komunizma se sve više naziralo, a u Jugoslaviji su dominaciju preuzimali nacionalisti. Posebno je to bilo izraženo u srpskom korpusu unutar kojeg je postojao već niz javnih radnika i znanstvenika koji su sasvim otvoreno zagovarali redefiniranje odnosa u zemlji, pa i rekonpoziciju same zemlje. Već 1986. godine je bio obnarodovan Memorandum SANU-a, a Slobodan Milošević se pripremao da izvrši udar u rukovodstvu SK Srbije i tako preuzme totalnu vlast u toj republici.⁷⁶ To se i dogodilo na poznatom Septembarskom plenumu CK SKS (14. 9. 1987.) kada su Ivan Stambolić i ostali oponenti, do tada vodeći ljudi SK Srbije, izgubili vlast. Pored Ivana Stambolića najveći gubitnik bio je Dragiša Pavlović, predsjednik Gradskog komiteta SK Beograd, koji je trebao doći na mjesto koje je pripalo Slobodanu Miloševiću. Prema mišljenju admirala Mamule, Milošević nije došao na čelo Srbije na talasu nemira kosovskih Srba i zovu intelektualne elite na obnovu programa Velike Srbije. O pripremama njegovog dolaska na vlast se vrlo malo zna. Presudna ulogu za Miloševićevo "instaliranje", prema Mamuli, imao je general Ljubičić, bivši komandant JNA i čovjek koji je zamijenio na čelu Armije Titu odanog generala Ivana Gošnjaka.⁷⁷ Admiral je, prema njegovom svjedočenju, upozorio Stambolića na Ljubičićevu infiltraciju u JNA i na to da general radi vrlo upitne poteze na što se Stambolić oglušio.⁷⁸ Stambolić je smatrao da je general Ljubičić i dalje odani sljedbenik Titovog puta. Veoma se prevario. Tek kasnije, nakon što je protjeran sa srpske političke scene, Stambolić će kazati da je general Ljubičić imao jednu od najpresudnijih uloga u rasturanju Jugoslavije.⁷⁹ Da je Ljubičić doista bio jedan od glavnih projekatana "nove srpske supremacije", a za pitanja vojske vjerovatno glavni, dokaz je njegova svađa s generalom Džemilom Šarcem, dugogodišnjim predsjednikom SK u JNA. Razlozi za svađu, kako je ustvrdio general Šarac, su

⁷⁶ Interesantno poigravanje sa masom i vršenje utjecaja na kolektivitet povodom Miloševićevog uzdizanja se odigralo u medijima. Jedan od najboljih primjera je reklama za parfem *Vožd* gdje su se u 2-3 sekunde filma ponavljale riječi "Vožd je stigao".

⁷⁷ Mamula B. 2000. 112.

⁷⁸ Isto. 112.

⁷⁹ Stambolić I. 1995. 241.

njegovo mišljenje da je Ljubičić predao Armiju srpskim hegemonistima.⁸⁰

Bosna i Hercegovina je još od Garašaninovog "Načertanija" u velikosrpskim koncepcijama bila ugaoni kamen i pitanje kojem se davala najveća pozornost. Tako je bilo i početkom osamdesetih godina kada je nastajao novi akcioni plan srpske elite. Nije stoga čudno da je Bosna i Hercegovina malo-pomalo postajala problematična republika u kojoj su se nizale afere a medijska slika o njoj kreirana u Beogradu.⁸¹ Beogradski mediji su posvećivali značajnu pažnju Bosni i Hercegovini ali je izvještavanje bilo pretežno takvo da je ova republika ličila na mitološki "tamni vilajet". Skoro ništa što se događalo u ovoj republici nije govorilo o dobrim i zdravim odnosima u bilo kojoj domeni društvenog života. Ovakav pristup, koji govori o zastrašujućoj izrežiranosti napada na Bosnu i Hercegovinu, neki autori, a posebno nekadašnji novinar na Omladinskom radiju Sarajevo Neven Anđelić, su nazvali buđenjem javnog mnijenja. Proces demokratizacije i oslobođenja medija iz političkog zagrljaja sredinom osamdesetih godina, prema Anđeliću, može se pratiti preko informiranja o aferama Moševac, Agrokomerc, Neum⁸² itd. Možda je, da budem sarkastičan, bilo jedino moguće pratiti "oslobođenje" medija koji su se stavili u funkciju ostvarenja politike koju je definirao SANU. Također, Anđelićeva argumentacija kako je nemoguće povezati Miloševića sa "aferom Agrokomerc", jer je on izvršio puč 23. septembra 1987. godine, što se pak dogodilo poslije otkrića afere i isključenja Fikreta Abdića iz SK, smatram da nije tačna.⁸³ Isto tako, Miloševićevo preuzimanje srpskog kormila se nije dogodilo na Plenumu, kako to Anđelić ističe, jer je on na kormilu bio već određeno vrijeme. Plenum je to samo potvrdio i dotada vladajuće ljude iz sjene stavio pod svjetla političke pozornice. Stambolića je, zakulisnom igrom, porazio njegov učenik i miljenik. Osmu sjednicu CK SK Srbije je bila farsa i spektakl koji je završen

⁸⁰ Latić N. 2003. 95.

⁸¹ "Afera Moševac" je egzemplaran uzorak medijske manipulacije. Navodno nenamjensko korišćenje sredstava u Mjesnoj zajednici Moševac, općina Maglaj, iskorišćeno je za dokazivanje korumpiranosti bosanskohercegovačke vlasti.

⁸² "Afera Neum" je uslijedila poslije "Afero Agrokomerc". Radilo se o izgradnji vila visokih funkcionera u ovome malom bh. gradu na Jadranu. Glavnooptuženi, od strane medija, bio je Branko Mikulić.

⁸³ Anđelić N. 2005. 88-89.

prije nego je počeo jer takvi događaji samo tako mogu da se i odigraju.⁸⁴

Srbijansko rukovodstvo koje je bilo ili dolazilo na političku scenu, kako je to napisao admiral Mamula, trebalo je što brže djelovati jer su čak kasnili u sprovedbi "zadataka" koji su pred njih postavljeni.⁸⁵ Za SR Srbiju je veliko opterećenje bilo pitanje ustavnih promjena koje su se najviše doticale državnosti ove republike i njenog odnosa sa autonomnim pokrajinama. Ekonomske prilike Jugoslaviju su sve više dezintegrirale tako da je ona mnogima (Slovencima posebno jer su ekonomske razlike protegnuli i na političke, kulturne itd.) postajala opterećenje i uteg oko vrata, a akcije političkih i ekonomskih elita u republikama su bolju suradnju ostvarivale sa inostranim partnerima nego sa jugoslavenskim republikama.⁸⁶ Od 1981. godine kosovski problem je bio akutan. Manje tenzija je bilo u Vojvodini ali ni u toj pokrajini situacija nije bila sasvim jasna. Na čelu komisije koja je radila na ustavnim promjenama nalazio se Hamdija Pozderac, tadašnji potpredsjednik SFRJ, koji je ubrzo trebao postati i predsjednik Predsjedništva SFRJ zbog nacionalnog i republičkog rotacijskog ključa koji je uspostavljen u državi. SR Srbija je, također, u osamdesetim godinama 20. stoljeća izvršila pritisak na savezne organe da zaustave program stabilizacije i uvedu kontrolirane cijene. Zaključak je da su ovim htjeli izazvati sukob i raspad Jugoslavije i tako je pretvoriti u proširenu Srbiju.⁸⁷ Sasvim je jasno da se ne radi o kratkovidosti (ovu opciju je odbacio i Mamula iako ju je on spomenuo u svojoj knjizi) jer je predsjednik SIV-a Branko Mikulić "pao" čim je liberalizirao cijene u SFRJ što nije odgovaralo srbijanskoj politici.⁸⁸

Izrazito značajnu ulogu u ovoj aferi odigrao je bankarski sektor u Jugoslaviji. Banke su bile te koji su plasirale ogromna sredstva prema *Agrokomercu* u januaru 1987. godine i sve su se nalazile na području SR Srbije (*Ljubljanska banka* Novi Sad, *Jugobanka* Beograd, *Jugopetrol banka* Beograd, *Osnovna banka* Priština). *Agrokomerc* je imao dugogodišnju suradnju sa preko pedeset banaka širom Jugoslavije ali su januarske mjenice sa enormnim iznosima stigle samo iz srbijanskih banaka. Iako je Branko Mikulić, kao predsjednik SIV-a

⁸⁴ Stambolić I. 1995. 221.

⁸⁵ Mamula B. 2005. 94-95.

⁸⁶ Jović D. 2003. 218.

⁸⁷ Mamula B. 2005. 288.

⁸⁸ Mamula B. 2005. 76.

i kao politički predstavnik Bosne i Hercegovine, inzistirao i na odgovornosti bankarskog sektora, u vezi finansijskih malverzacija *Agrokomerca*, to se nije dogodilo.⁸⁹ Bankari su, ipak, imali veoma jakog i utjecajnog zaštitnika, a to je bio Slobodan Milošević. Njegova povezanost s bankarskim krugovima doprinijela je tome da ga se osobno stavi u središte "afere Agrokomerc".⁹⁰ U prilog toj tvrdnji ide i oprost duga Agrokomercu 1989. godine, no o tome kasnije.

Da je u augustu 1987. godine počelo uništavanje Bosne i Hercegovine preko uništenja Hamdije Pozderca potvrđuje niz činjenica. Nakon objavljenog intervjua Hamdije Pozderca u NIN-u, 2. augusta, u kojem je potvrdio da je rješenje problema ustavne pozicije SR Srbije i njenih pokrajina blizu, događaji su se počeli redati kao na traci. Nešto ranije, 30. jula, u Sarajevu je boravila delegacija Jugoslavenskog tržišta novca (JTN) i ponudila katastrofalne uvjete saniranja posljedica mjenične afere.⁹¹ Vodstvo JTN-a je bilo voljno da dug *Agrokomerca* pretvori u trogodišnji kredit koji bi u potpunosti na sebe preuzela Privredna banka Sarajevo (PBS), što znači Bosna i Hercegovina. Kamate su bile tako velike da bi se vratilo duplo više novca od iznosa koji se smatrao glavnicom. Od strane JTN uvjeti su ponuđeni a predstavnicima PBS-a nisu imali mogućnosti da bilo što predlože. Bilo je uzmi ili ostavi. U Bosni i Hercegovini su, naravno, bili nezadovoljni odnosom JTN-a prema problemu koji se pojavio. Nakon niza konzultacija pokazali su spremnost da prihvate uvjete i konsolidiraju stanje u privredi na ovaj način o čemu su ih obavijestili 4. augusta.

Nakon ovakvog razvoja situacije, prihvatanja uslova kredita, iz Republičkog zavoda za zakonodavstvo SR Srbije su hitno reagovali jer su neke okolnosti postale drugačije. Saopćili su, nakon sastanka, da je potez JTN-a ishitren i da nije u skladu sa zakonom, odnosno, da se dug *Arokomerca* ne može učiniti kreditom.⁹² Sve se moralo, po njima, predati sudu i na taj način rješavati nastalu situaciju. Sastanak na kome je sugerirano svim imaocima *Agrokomerco-vih* mjenica, a bili su prisutni predstavnici SDK, banaka, određenih OUR-a i drugih društveno-pravnih organizacija, održan je 17. augusta a sazvao ga je Radenko Žunić, potpredsjednik Izvršnog vijeća SR Srbije. Već 26. augusta

⁸⁹ AFBH. fond MB, 307.

⁹⁰ Filipović M. 2007, 101.

⁹¹ AFBH. MB, 317/87.

⁹² *Politika ekspres*, 26. 8. 1987. ("Kredit nije zakonit")

1987. godine na sjednici Izvršnog vijeća SR Srbije zaključeno je da se priča o *Agrokomercu* može riješiti samo na sudu i da su pravosudni organi sada na potezu.⁹³ Ništa drugo se, dakle, u Srbiji nije prihvatilo osim pokretanja sudskog postupka. Ovu akciju srbijanskog rukovodstva odmah su podržali i u Narodnoj banci Jugoslavije, najvišoj finansijskoj instanci u Jugoslaviji. Viceguverner Narodne banke Jugoslavije, Vukašin Marković, pridružio se stavu SR Srbije da za krivično djelo ne može biti ništa drugo nego sudski postupak i time odbacio priču o pretvaranju *Agrokomercovog* duga u kredit.⁹⁴ Uporište za ovaj svoj stav je mogao naći u zakonu ali nikako u praksi jugoslavenskog bankarskog sektora, pa čak i logici bankarskog poslovanja. Upravo u periodu kada se *Agrokomercu* (Bosni i Hercegovini) mjenični dug nije mogao pretvoriti u kredit, navodno zbog zakona, zbog iste stvari u Srbiji je kredit odobren *Pomoravlje - prometu* iz Čuprije, i to izuzetno povoljan.⁹⁵ Tada je Narodna banka Srbije donijela neustavnu odluku da ne prima mjenice od poslovnih banaka iz Bosne i Hercegovine.⁹⁶ U ostalim republikama nije bilo tako snažnih i isključivih reakcija, osim u SR Sloveniji, ali pretežno na verbalnom nivou.⁹⁷ Također, Izvršno vijeće SR Srbije zauzelo je stav da je rukovodstvo Bosne i Hercegovine stajalo iza *Agrokomerca* i da kao takvo ne može raščistiti situaciju koja je nastala već to može učiniti samo Federacija.⁹⁸ Stoga su se oni, kako su isticali, zalagali da se "slučaj *Agrokomerc*" dovede do kraja.⁹⁹ Ono što je slijedilo bila je borba mačke i miša. Bosanskohercegovačko rukovodstvo koje je već bilo na koljenima više nije imalo nikakvih mogućnosti da djeluje u interesu građana republike. Pojavile su se tendencije da se uvede prinudna uprava nad Bosnom i Hercegovinom.¹⁰⁰ To je bilo jedno od ključnih pitanja na sjednici CK SKJ koja se održala 8. 9. 1987. godine u Beogradu.

⁹³ *Politika*, 27. 8. 1987. ("Slučaj za - sud")

⁹⁴ *Oslobođenje*, 27. 8. 1987. ("Nema kredita za krivično djelo")

⁹⁵ *Večernje novosti*, 14. 9. 1987. ("Ipak kredit")

⁹⁶ AFBH. MB (1987), 315/87.

⁹⁷ Franc Popit, slovenački političar, izravno je govorio o lopovskom mentalitetu Bosanaca.

⁹⁸ AFBH. MB (1987), 315/87.

⁹⁹ *Danas*, 1. 9. 1987. ("Kula od mjenica")

¹⁰⁰ Uzelac M. 2005. 185.

Na spomenutoj sjednici CK SKJ trebalo je staviti pečat na samostalnost bosanskohercegovačke politike, što je i učinjeno. Branko Mikulić je u svojoj diskusiji sasvim direktno rekao da "suočeni sa zavjereničkim djelovanjem usmjerenim na rušenje sistema".¹⁰¹ Nešto ranije na jednoj od sjednica Predsjedništva CK SK BiH Mikulić je naglasio da "ne treba biti naivan i misliti da je *Agrokomerc* glavna stvar već su vrlo ozbiljna pitanja na dnevnom redu".¹⁰² Također, sva ova događanja su, po njemu, predstavljala opasnost za Jugoslaviju i trebalo je voditi o tome računa.¹⁰³ Veoma koncizno dat je presjek problema sa kojim se suočila Jugoslavija i taj problem je, prema Mikuliću, zemlju držao na ivici katastrofe. Bosanskohercegovački vrh je očito vrlo dobro znao šta je pozadina pokrenute afere ali su bili svjesni da nemaju nikakve snage boriti se otvoreno, jer su malverzacije velikih razmjera u *Agrokomercu* ipak postojale. Jedina primjedba na ove Mikulićeve stavove je njegovo uzmicanje od imenovanja onih koji generiraju krizu. Zbog toga su njegovi stavovi podložni različitom tumačenju, iako je zapravo sasvim jasno da je odgovornim za ova događanja, pa čak i mnoga događanja iz ranijeg razdoblja koja su imala negativan odjek u Bosni i Hercegovini, držalo srbijansko rukovodstvo.¹⁰⁴

Ovo rukovodstvo je, pak, imalo ogromnu prednost u diskusiji koja se vodila na sjednici 8. 9. 1987. godine. Već spomenuti koraci koje su napravile institucije u SR Srbiji davali su im "vjetar u leđa" i oni su mogli voditi raspravu u željenom pravcu. Zapravo je bosanskohercegovačko rukovodstvo bilo na optuženičkoj klupi. U najboljem slučaju mogli su se osjećati kao mlađi retardirani brat. Vidoje Žarković, crnogorski političar, odmah je zahtijevao da se oformi državna komisija koja bi ispitala odgovornost saveznih organa za propuste koji su učinjeni.¹⁰⁵ Time je, navodno, želio da se stvari istjeraju na čistac (već smo ovo čuli!) i da se utvrde krivci za malverzacije koje su jugoslavensku ekonomiju dovele u težak položaj. Diskusije Milana Uzelca, Branka Mikulića i Milana Kučana, slovenskog predstavnika, su malo ublažile efekte stavova Vidoja Žarkovića. Da se, ipak, radilo o nepopustljivim stavovima potvrdio je

¹⁰¹ AFBH. MB (1987), 315/87.

¹⁰² AFBH. MB (1987), 313/87.

¹⁰³ AFBH. MB (1984 -1985), 170/85.

¹⁰⁴ *Dani*, 5. 4. 2002. ("Odlazak velikog Bosanca")

¹⁰⁵ AFBH. MB (1987), 315/87.

Slobodan Milošević u svojoj diskusiji. On je prvo pozdravio saopćenje Predsjedništva CK SK BiH i istakao da je to "prva svijetla tačka jer se kategorično, ljudski reklo šta je šta i ne može se nikoga kriviti što se nada gubi nedeljama i danima kada se zna da se svim instrumentima vlasti raspolaže a ništa se ne preduzima".¹⁰⁶ Sasvim fino, kako je on to znao, diskvalificirao je bosanskohercegovačko rukovodstvo učinivši ga nesposobnim i podržao Vidoja Žarkovića u njegovom stavu da se formira državna komisija.

Na ovoj je sjednici bosanskohercegovačka politika izgubila samostalnost. Državna komisija nije oformljena,¹⁰⁷ valjda zbog već postojeće radne grupe SIV-a koju je Žarković kvalificirao ipak drugačijim organom koji bi imao drugačiju funkciju od državne komisije. Bez obzira na činjenicu da bi to bio presedan u jugoslavenskoj unutrašnjoj politici Žarković i Milošević nisu popuštali. Kako god bilo, na proširenoj sjednici Predsjedništva CK SK BiH koja je održana 12. 9. 1987. godine, četiri dana poslije sjednice CK SKJ, Hamdija Pozderac, glavni cilj srpskog napada, dao je ostavku.

Prvi korak, koji je učinjen i koji je pokazivao da je sudski proces izvješan, je oduzimanje poslaničkog imuniteta Fikretu Abdiću od strane Mandatsko-imunitetske komisije Skupštine Jugoslavije. To se dogodilo 8. septembra 1987. godine uz obrazloženje da je: "Emisija mjenica bez pokrića izazvala dalekosežne posljedice za privredu SFRJ ugrozivši njenu ekonomsku osnovicu čime je učinjeno krivično djelo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja iz člana 114. Krivičnog zakona SFRJ".¹⁰⁸ Gotovo istovremeno, na sjednici Predsjedništva OK SK Bihać osuđeno je djelovanje Fikreta Abdića, ali i Hakije Pozderca čime se nagovještavalo slično rješenje i za potonjeg.¹⁰⁹ Predsjedništvo SK BiH je na svojoj sjednici od 12. 9. 1987. godine, na kojoj je Hamdija dao ostavku, utvrdilo da Hakija Pozderac ima političku odgovornost za događanja oko *Agrokomerca*.¹¹⁰

Optužnica je podignuta od strane Višeg javnog tužilaštva u Bihaću 29. februara 1988. godine i sa početkom suđenja u Bihaću (5. maj 1988.), koje je

¹⁰⁶ AFBH. MB (1987), 315/87.

¹⁰⁷ AFBH. MB (1987), 315/87.

¹⁰⁸ *Krajina*, 11. 9. 1987. ("Pritvoren i mjenični mag")

¹⁰⁹ *Krajina*, 11. 9. 1987. ("Komunisti ne okolišaju")

¹¹⁰ *Krajina*, 18. 9. 1987. ("Hakija Pozderac je kriv")

krenulo nekoliko mjeseci nakon pritvaranja Fikreta Abdića, Hakije Pozderca, Alije Aleševića, Ibrahima Mujića i drugih, počela je i igra oko Bosne i Hercegovine.¹¹¹ Kontrarevolucionarno djelovanje predstavljalo je osnovu optužnice.¹¹² Da bi se, navodno, osigurala nepristrasnost suda doveden je sudija iz Tuzle, Rifat Konjić. O tome kako je teklo suđenje i kako je jedan od optuženih, Alija Alešević, bivši direktor Interne banke *Agrokomerca* i najupućeniji u poslovanje sa mjenicama, to doživio, kazuje njegovo svjedočanstvo:

"Ja sam nakon 18 mjeseci pušten pa sam sa slobode išao na suđenje. Tada je otprilike nastala treća faza suđenja. U toj trećoj fazi Hakija se morao skloniti iz sudnice i on se pušta zbog bolesti. Ja postajem drugooptuženi a Pirija¹¹³ dolazi u Agrokomerc i mene zove da ja radim u Agrokomercu. Ja prihvatam i počinjem da radim. Tada je republička vlada davala pare iz budžeta za 30 stručnjaka u Agrokomercu. I ja sam dobijao tu platu iz budžeta, a ovamo sam suđen za kontrarevoluciju itd. Moj zadatak je bio da radim na revitalizaciji Agrokomerca, a ovamo sam odgovarao zbog rušenja države. Meni kaže onaj (misli na predsjednika suda Rifata Konjića A. M.) da se naspavam a ja mu kažem da ne mogu jer po noći radim u Agrokomercu. I kada sam ja to rekao predsjedniku suda da radim u Agrokomercu i da sam plaćen iz državnog budžeta rekao mi je da mu donesem to rješenje i da će me poljubiti u čelo ako to bude tako. A šta je suština? Suština je bila da mene fizički oslabe za suđenje, Hakiju da odstrane, a on je mudar, kod Hakije to svakako ne bi prošlo, a Fikret napušta advokate iz Zagreba i uzima advokate iz Beograda. To je ta treća faza. I sada kada se čovjek malo nazad vrati to je bila priprema za ovaj rat. U toj trećoj fazi Fikretov zadatak je bio [...] Milošević daje nalog i oprašta dug Agrokomercu. Tržište novca reaguje jer 80% duga je oprošteno. Fikretu se ukida smrtna kazna, a onda se povlači i kontrarevolucija. To Milošević radi potez. Milošević je

¹¹¹ *Krajina*, 6.5.1988. ("Usmjerili nezakonito")

¹¹² *Krajina*, 6. 5. 1988. ("Prva četiri sata")

¹¹³ Osman Pirija, ekonomista koji je vodio mostarski HEPOK i koji je stigao u *Agrokomerc* da bi konsolidirao stanje.

*bio direktor banke. Ja sam bio u banci sa njim ko ovako s tobom. I tada, po mom mišljenju Fikret počinje da radi isključivo po nalogu iz Beograda. Njegov zadatak je bio da iskompromitira političare u Bosni, poseban akcent je bio na Srbe. On je tu miješao, uzimao je Hrvate, Muslimane, kao ovoga Raifa Dizdarevića npr. Ali poenta je bila da se u narodu stvori mržnja prema političarima koji su iz srpskog naroda, to je njegov zadatak bio.*¹¹⁴

Ovaj poduži citat, u kojem ima i određenih nejasnoća, nudi nekoliko važnih indicija. Puštanje Hakije Pozderca, odbacivanje optužbe po članu 114. Krivičnog zakona SFRJ i preuzimanje Abdićeve odbrane od strane beogradskog advokatskog tima desilo se skoro kao na traci. Najintrigantnije je, zapravo, što je JTN zaista oprostio dug *Agrokomercu* koji je samo dvije godine prije želio prvo pretvoriti u izuzetno nepovoljan, ekstra zelenaški, kredit a potom se i od toga odustalo jer je jedini izlaz, kao što sam naveo, bio sud i sprovođenje postupka protiv Abdića, Hakije Pozderca i ostalih. Kako i zašto je do ovoga preokreta došlo može se tek nagađati, barem dok neko od tada vodećih ljudi JTN-a ne progovori o ovom problemu, ali je značajno da je ipak došlo i da je time "afera Agrokomerc" privedena kraju. Alešević stavlja Slobodana Miloševića u veoma interesantnu poziciju tj. njegovu ulogu smatra ključnom za rješavanje slučaja i samim tim puštanje Fikreta Abdića na slobodu.¹¹⁵ Drugu vrstu argumentacije o ovoj trećoj fazi suđenja, kako ju je nazvao Alešević, ponudio je general Martin Špegelj. Upravljački vrh JNA je, po njemu, stajao iza pokretanja afere, a kada je konačno srušen Hamdija Pozderac iz zatvora je pušten Fikret Abdić i sa njim je vrh Armije odmah uspostavio bliske kontakte.¹¹⁶ Ovaj stav je iznio čovjek koji je izuzetno dobro poznao stanje u JNA kao i njene metode koje je imala, tako da se njegovo mišljenje treba uzeti s velikom dozom povjerenja. Obzirom na dotadašnju Abdićevu suradnju sa vojnim vrhom nimalo ne treba čuditi njegovo pristajanje uz novi koncept u kojem je on

¹¹⁴ Razgovor sa Alijom Aleševićem, 9. 11. 2006.

¹¹⁵ Obzirom da veoma interesantni podaci vezani za ovu suradnju izlaze iz vremenskog okvira koji je obuhvaćen ovim radom dat ću u zaključku nekoliko razmišljanja koja svjedoče u prilog ovoj tezi o umiješanosti Slobodana Miloševića u čitav ovaj slučaj i u finansijskom a ne samo političkom pogledu.

¹¹⁶ Špegelj M. 2001. 97.

dobio svoju "grofoviju". Ipak, smrt Hamdije Pozderca nije okončala aferu, jer je suđenje počelo mjesec dana nakon njegove smrti, ali je otvorila mogućnosti da se ne mora ići do kraja i tako velikosrpskom konceptu olakšala dalju sprovedbu planiranih aktivnosti koje su imali prema Bosni i Hercegovini.

Ovu opće prihvaćenu ali ne tako snažno dokumentima argumentiranu tezu o velikosrpskom konceptu i njegovom interesu u "aferi Agrokomerc" ponudilo je niz značajnih autora. Nebitno je da li su potencirali vrh JNA kao onoga ko je vrbovao Abdića ili pak Miloševiću političku kliku on je radio za iste ciljeve kao i ove naoko dvije a zapravo jedna vojno-politička grupacija. Isto onako kako je general Nikola Ljubičić stajao iza Miloševićevog ustoličavanja, posigurno je imao i svoje ruke u pridobijanju Fikreta Abdića za velikosrpsku stvar. Uzme li se u obzir i činjenica da je Ljubičić, po svemu sudeći, inicirao destabilizaciju *Agrokomerca* i predao ga iz ruku Armije u ruke policije radi rušenja Hamdije Pozderca, time je on, pa samim time i vojska, umiješan do grla u čitavu priču.¹¹⁷ Taj stav osnažuje i sljedeći citat koji je preuzet od Nihada Krupića, a koji je radio određena istraživanja o ulozi JNA u Abdićevom ponašanju u vrijeme afere, pred i poslije demokratskih izbora 1990. godine ali i tokom rata (1992-1995) u Bosni i Hercegovini. On navodi:

*"Već tokom ispitivanja i boravka u bihaćkom zatvoru sa Fikretom Abdićem je u kontakt došla tadašnja jugoslovenska obavještajna služba. U operativnoj akciji 'Proboj 1', pridobijanje Abdića u službu srbijanskog KOS-a, a po nalogu Aleksandra Vasiljevića, učestvovali su: major Čedo Knežević, potpukovnik Smiljanić, kapetan Miroslav Balan i Vukašin Gledić. Poslije puštanja iz zatvora Fikret Abdić je u restoranu "Lovačka kuća" u Bihaću pristao da radi za KOS".*¹¹⁸

Ovi stavovi sasvim direktno navode konkretne ljude i konkretan događaj koji snažno doprinose tezi o Abdićevom prihvatanju suradnje sa Miloševićevim režimom. Isto tako idu u prilog tvrdnji da je vojni vrh glavni krivac za sve što se događalo sa i oko *Agrokomerca*. Možda je najplastičnije i najoriginalnije

¹¹⁷ *Dnevni avaz*, 5. 11. 1997. ("Život i smrt Hamdije Pozderca" 24.)

¹¹⁸ Krupić N. 2005. Deset najvećih srpskih podvala, www.bosnjaci.net (25. 6. 2007.)

ovu aferu objasnio Alija Alešević:

"Pazi, aferom Agrokomerc Milošević je mudro ostvario 3-4 stvari. Pod broj jedan, smetao mu je Hamdija kao predsjednik ustavno-pravne komisije koji ne bi dozvolio promjene ustava da se onako desi sa pokrajinama. Hamdija to ne bi dozvolio. A prvi korak je bio veća Srbija, znači da Srbija bude bez pokrajina. Drugi korak je bio da napravi prostor za ove radikale u Bosni, znači ove je trebalo ukloniti. I evo, Fikret je tome poslužio. Meni samo nije jasno kako on nije nikada shvatio da je to mat-tačka protiv Bošnjaka. Mogu ja shvatiti da se voli Agrokomerc ali pada granata ubija civile [...]"

Ljudi za njega nisu bili bitni".¹¹⁹

"Treću stvar, i najopasniju", tvrdi Alešević, "koju je htio postići je kada, u biti, država radi protiv države. Dolazi do likvidacije Bihačke banke, kao regionalne banke. Znači, odjednom hiljade privatnih računa i firmi [...]"

Pored Agrokomerca padaju i drugi, razumiješ li me?! Jednostavno kada ti nametneš socijalni momenat narodu, kada on gleda šta će sutra jesti, on se klanja tenku kada on naiđe. Ako on ima jesti, ako zašta ima kupiti pušku neće se on skloniti tenku. Mislim da je išao na to da omekša Krajinu."¹²⁰

Sve ove tvrdnje dobivaju na značaju kada se, u zadatom vremenskom okviru (1971-1991), sagleda i pozicija Fikreta Abdića u procesu demokracije društva i prvih poslijeratnih izbora. U Bosni i Hercegovini se pojavilo niz stranaka koje su željele Abdićevu podršku i mnoga izaslanstva su dolazila u Veliku Kladušu radi njegovog pridobijanja za svoju opciju. On je, nakon odugovlačenja i natezanja, odlučio da se priključi Stranci demokratske akcije (SDA) koja je okupljala bosanske Muslimane. Detalj koji puno govori dogodio se u Banjoj Luci prilikom jednog od predizbornih mitinga SDA. Organizatori

¹¹⁹ Razgovor sa Alijom Aleševićem, 9. 11. 2006.

¹²⁰ Razgovor s Alijom Aleševićem, 9. 11. 2006.

mitinga su pola sata pred početak morali tražiti Abdića i našli su ga u hotelu "Palas" koji je slovio kao četnički štab.¹²¹ Aktivisti SDA iz Banje Luke su ovo protumačili kao izuzetnu hrabrost "ljutog Krajišnika" i njegovu postojanost unatoč progonu kojem je bio izložen prilikom "afere Agrokomerc". Tek će kasnije Muharem Krzić uspjeti da sebi protumači zbog čega je Abdić posjetio spomenuti banjalučki hotel i zašto je bio hladan prema SDA-ovcima prilikom održavanja ovoga mitinga sa kojeg je ekspresno otišao netom što je završen, a bez značajnijeg učešća.¹²² Ipak, ovo Krzićevo promišljanje je tek indicija nastala uslijed Abdićevog ponašanja u periodu rata (1992-1995) i razlaza sa zvaničnim bosanskohercegovačkim rukovodstvom, a bez konkretnog dokaza. No, indicija, razumno i logički kontekstualizirana nije zanemariva.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

a.) Arhivska građa

1. Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu (ABH)
 - Fond Izvršno vijeće SR BIH (IV BiH)
 - Fond Izvršno vijeće SR BiH, Strogo pov. (IV BiH)
 - Fond CK SK BiH
2. Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine (AFBH)
 - Fond Mikulić Branko (MB)

b.) Objavljena građa

- 44, 45, 46, 48. i 49. sjednica CK SK BiH /septembar-novembar 1972./ I. 1977. Sarajevo: CK SK BiH – NIŠRO *Oslobođenje*
- 44, 45, 46, 48. i 49. sjednica CK SK BiH /septembar-novembar 1972./ II. 1977. Sarajevo: CK SK BiH – NIŠRO *Oslobođenje*
- Izbori iz dokumenata SK BiH 1983. Sarajevo: CK SK BiH – NIŠRO *Oslobođenje*
- Izbori iz dokumenata SK BiH II. 1984. Sarajevo: CK SK BiH – NIŠRO *Oslobođenje*

¹²¹ Krzić M. 2003. 65.

¹²² Isto. 66.

- Izbori iz dokumenata SK BiH 1. 1986. Sarajevo: CK SK BiH – NIŠRO *Oslobođenje*
- 7. sjednica CK SK BiH. 1987. Sarajevo: CK SK BiH - NIŠRO *Oslobođenje*
- 10. sjednica CK SK BiH. 1987. Sarajevo: CK SK BiH - NIŠRO *Oslobođenje*
- 15. i 16. sjednica CK SK BiH. 1988. Sarajevo: CK SK BiH - NIŠRO *Oslobođenje*

c.) Intervjui (oral history)

- Razgovor s Enverom Ramićem. Sarajevo (12. 9. 2006.)
- Razgovor sa Alijom Aleševićem. Velika Kladuša (9. 11. 2006.)
- Razgovor sa Omerom Đugom. Bihać (20. 12. 2006.)
- Razgovor sa Ismetom Hrlom. Cazin (31. 10. 2007.)
- Razgovor sa Milkom i Dubravkom Pozderac. Sarajevo (23. 10. 2007.)
- Razgovor sa Mujom Koštićem. Sarajevo (28. 6. 2007.)
- Razgovor sa Fikretom Čelebićem. Bihać (28. 8. 2007.)

B. LITERATURA

a) Knjige

- Alibabić M. M. 1996. *Bosna u kandžama KOS-a*. Sarajevo: Behar.
- Anđelić N. 2005. *Bosna i Hercegovina (između Tita i rata)*. Beograd: Samizdat B92.
- Bilandžić D. 1985. *Historija SFRJ (glavni procesi 1918-1985)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bilandžić D. 1986. *Jugoslavija poslije Tita 1980-1985*. Zagreb: Globus.
- Bilandžić D. 2006. *Povijest izbliza (Memoarski zapisi 1945-2005.)*. Zagreb: Prometej.
- Dodik P. 2003. *Uspion i pad "Agrokomerca"*. Sarajevo: DES.
- Ekmečić F. 1998. *Bosanac Rene Pelletier (pravnik, književnik, povjesničar, diplomata, slikar, profesor)*. Paris: Naša djeca.
- Filandra Š. 1998. *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*. Sarajevo: Sejtarija.
- Hadžišehović M. 2006. *Muslimanka u Titovoj Jugoslaviji*. Tuzla: Bosanska riječ.
- Horvat B. 2001. *Ekonomika brzog razvoja 1*. Sarajevo: Forum Bosnae.
- Ibrahimagić O. 2001. *Srpsko osporavanje Bosne i Bošnjaka*. Sarajevo: Magistrat.
- Jović D. 2003. *Jugoslavija – država koja je odumrla (Uspion, kriza i pad Četvrte Jugoslavije)*. Beograd: Samizdat B92.
- Korošić M. 1989. *Jugoslavenska kriza*. Zagreb: Naprijed.
- Krzić M. 2003. *Svjedočiti zločin i bosnoljublje*. Sarajevo: "Bošnjačka liga" – Istraživačko dokumentacioni centar.
- Kržišnik-Bukić V. 1991. *Cazinska buna 1950*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mamula B. 2000. *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID.
- Radić N. 2002. *Bihaćki gradonačelnici 1878-2000*. Bihać: Vlastita naklada.
- Ravlić A. A. 1987. *Velika Kladuša kroz stoljeća*. Velika Kladuša: Skupština opštine Velika Kladuša.
- Šarac N. (gl. ur.) 1990. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine II*. Sarajevo:

Institut za istoriju – NIŠRO *Oslobođenje*

- Špegelj M. 2001. *Sjećanje vojnika*. Zagreb: Znanje.
- Uzelac M. 2005. *Ono malo istine*. London-Sarajevo: Bosanska pošta AS.

b.) Članci i rasprave

- Cvjetičanin B. 1984. "Decenije veće od stoljeća". *Šaranović M. (gl. ur.) Bihać*. Beograd: TANJUG - EKOS.
- Krupić N. 2005. Deset najvećih srpskih podvala. <http://www.bosnjaci.net>. (25. 6. 2007.)
- Marijan D. 2003. "Jedinstvo" – posljednji ustroj JNA. *Polemos* (6), 11–47.

C. NOVINE

Borba (Beograd)
Bošnjački avaz (Sarajevo)
Danas (Zagreb)
Dnevni avaz (Sarajevo)
Duga (Beograd)
Krajina (Bihać)
Nedjelja (Sarajevo)
Nedjeljna Dalmacija (Split)
NIN (Beograd)
Oslobođenje (Sarajevo)
Politika (Beograd)
Politika ekspres (Beograd)
Privredni pregled (Beograd)
Reprezent (Velika Kladuša)
Vaše zdravlje (Oktalpharma)
Večernje novine (Sarajevo)
Večernje novosti (Beograd)
Večernji list (Zagreb)

SUMMARY

ABOUT POLITICAL CONTEXT OF “AGROKOMERC AFFAIR”

“Agrokomerc affair” was one of the biggest political affairs in Yugoslavia after Tito’s death. Controversial economic development of the corporation puts it in the centre of power struggle between new Serbian political elite and Bosnian politician Hamdija Pozderac. This article deals with influences on Agrokomerc considering its development, especially through Yugoslav National Army, and aftermath of such situation on Bosnian political scene in years of uprising of Slobodan Milošević. It also give inside view on political and social processes in Yugoslavia who’s are still undercover and scientifically unexplored.

Key words: “Agrokomerc Affair”, the region of Bihać, Yugoslav National Army, Bosnia and Herzegovina, Hamdija Pozderac, bill of exchange

(Translated by author)